
DRAGICA LAZIĆ

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd

UDK 316.776:176(4)
316.72:176(4)

EVROPLJANI KAO "MODERNI VARVARI"

*„Civilization is the lamb's skin in which
barbarism masquerades.”*

Tomas B. Aldrich

Uvod

Pravila lepog ponašanja zaokupljala su društva i pojedince i prolazila kroz složen proces formiranja standarda društveno poželjnog, to jest civilizovanog ponašanja. Prvi priručnici o lepom ponašanju pojavljuju se još krajem srednjeg veka, a intenzivnije oblikovanje ponašanja počinje od XVI veka i traje sve do XIX veka.

Ponašanje pojedinaca se društvenim normama usmeravalo u pravcu sve veće kontrole afekata i oblikovalo vezivanjem osećanja stida i nelagodnosti za određene vrste ponašanja. Ovo oblikovanje se kretalo od spoljašnjih pritisaka i društvene kontrole koju su pojedinci i grupe nametali jedni drugima, do samoprinude koja se sprovodi putem mehanizma unutrašnje kontrole pa pojedinci poštuju pravila ponašanja i kada su sami, i kada nema spoljašnjeg autoriteta koji bi vršio kontrolu nad njima.

Oblikovanje normi civilizovanog ponašanja tokom dugog istorijskog procesa bilo je određeno vladajućim društvenim odnosima i aktuelnom strukturom društva. Sve veći zahtevi za ograničavanjem i kontrolom afekata i usvajanjem normi lepog ponašanja počeli su da se formiraju najpre na dvorovima krupnih feudalnih gospodara. Kasnije ih je aristokratija na dvorovima apsolutnih vladara razvijala pod novim okolnostima koje je diktirao zajednički život na dvoru

i njihova međuzavisnost. Poseban oblik standarda civilizovanog ponašanja razvija se u periodu sloma dvorske aristokratije i uspona građanstva. Standard civilizovanog ponašanja formira se i primenjuje među pripadnicima višeg društvenog sloja, i kao jedno od njihovih razlikovnih obeležja. Norme lepog ponašanja oblikovane na dvoru trpe uticaj manira koje donose građani svojim usponom na pozicije vladajućeg sloja. Aristokratija uzalud do ekstrema pooštava norme lepog ponašanja kao merilo njihovog pozitivnog razlikovanja u odnosu na građane koji nastoje da preuzmu vodeći društveni položaj. Podjednako, norme ponašanja koje razvija dvorsko plemstvo trpe uticaj građanskih manira, kao što i građani nastoje da te važeće norme usvoje. U ovom procesu nastaju novi obrasci ponašanja, koji su u velikoj meri bili pod uticajem aktuelnih društvenih tokova. Urušavanjem srednjovekovne staleške hijerarhije, građani su se našli u situaciji jednakih prava i sloboda, pa su prema tome jedni drugima nametali i jednake zahteve u pogledu kontrole ponašanja.

Promene u ponašanju nastajale su u vezi sa promenama u načinu života, društvenim odnosima i strukturom društva, i povezane su sa promenama psihičke strukture pojedinaca.

Analizirajući povezanost promena u društvenoj strukturi (sociogenetička istraživanja) i promena u psihičkoj strukturi pojedinca (psihogenetička istraživanja), Norbert Elijas u delu *Proces civilizacije – sociogenetička i psihogenetička istraživanja*, prati promenu ponašanja koja ide u pravcu sve veće i ravnomernije kontrole afekata, i kreće se od slabo regulisane kontrole afekata tokom srednjeg veka, preko rasta spoljašnje, društvene prinude koju razvijaju pripadnici aristokratije na dvorovima apsolutnih vladara, do pretvaranja u samoprinudu ili autonomnu kontrolu afekata kojom se oblikuje ponašanje pripadnika građanskog društva. Elijas prikazuje kako su ove promene povezane sa pomicanjem praga stida i nelagodnosti naviše, kao i praga društveno kreiranog straha koji je u osnovi ponašanja.¹

¹ Elijas N., *Proces civilizacije, sociogenetička i psihogenetička istraživanja*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad 2001.

Dostignut standard civilizovanog ponašanja u XX veku postaje nešto samorazumljivo, kao ostvaren i usvojen standard ponašanja koji se održava uz izvesne promene i odstupanja u pravcu liberalizacije ponašanja i međuljudskih odnosa, o čemu govore i brojni primeri iz svakodnevnog života savremenog evropskog društva.

Standard civilizovanog ponašanja u savremenom životu Evropljana

Pravila lepog ponašanja intenzivno su oblikovana u periodu od XVI do XIX veka. Nakon toga nastupa faza u kojoj se, uz izvesne promene, održava dostignuti standard. Preoblikovanje svakodnevnog ponašanja i dalje traje, i ono je sredstvo društvenog razlikovanja, ali nakon tog perioda nikada više neće imati onu ulogu i važnost koju je do tada imalo. Društvene distinkcije se sve više zasnivaju na novcu, a manje na razlikama u lepim manirima i ponašanju. Ono što ljudi proizvode i postižu postaje važnije nego oblici njihovog ponašanja. Ove principe donelo je sa sobom građansko društvo.²

Rađanje građanskog društva obeležila je borba za proširenje ljudskih prava i sloboda. Liberalizacija na političkom i socijalnom planu doprinela je i tome da se vekovima građani standardi društveno prihvatljivog ponašanja postepeno napuštaju i prelaze u zaborav. Ljudi su osetili potrebu da se oslobode zabrana koje su ih sputavale, da skinu lance konzervativnog. Za društvo u kome društvene norme postaju sve liberalnije, koristi se termin "*permissive society*". Aspekti u kojima dolazi do promena u ovom društvu su: seksualne slobode, u smislu učešća u seksualnim aktivnostima koje su do tada smatrane neprihvatljivim, kao što su sado-mazohizam, fetišizam ili homoseksualnost; sloboda prikazivanja i konzumiranja sadržaja sa nasiljem i scenama seksa u filmovima, muzici, umetnosti ili literaturi, dok je cenzura sličnog stvaralaštava u opadanju; i jačanje sekularizma uz opadanje moći religijskih grupa. Kao primer navodi se ideja o modelu društva i društvenih odnosa koje donosi socijalna revolucija 60-tih godina u Evropi i Americi. Ona je dala nov odnos prema umet-

² *Ibid.*, 164.

nosti, homoseksualnosti, abortusu, smrtnoj kazni, kao i popuštanje odanosti viktorijanskim vrednostima u Engleskoj. U ekstremnom smislu, društvo u kome bi sve bilo dopušteno (*permissive society*), osim zahteva da se ne čini ništa što bi štetilo ili naudilo drugima, zadržalo bi još veoma malo moralnih normi. Enciklopedija Hatčinson (*Hutchinson encyclopedia*) određuje *permissive society* kao društvo u kome dominira etika tolerancije, liberalizma i seksualne slobode.³ O konceptu ovakvog društva govori Alan Petigny (Alan Petigny) u istoimenoj knjizi *Permissive society, America, 1941-1965*,⁴ u kojoj prikazuje kako je u navedenom periodu tradicionalni moralni okvir počeo da popušta u pravcu manje autoritarnog pristupa moralnim pitanjima, što se vidi kroz opušteniji odnos prema odgoju dece, jačanju uloge žene u privatnoj i javnoj sferi, slobodnije seksualne stavove, rast interesovanja za modernu psihologiju i istovremeno opadanje uticaja religije na život Amerikanaca.

Dvadeseti vek se suočio sa realnošću u kojoj dugo stvarani modeli lepog ponašanja postaju konzervativni sa stanovišta novootkrivenih sloboda. Pojedinci i društvo u celini osetili su potrebu za razotkrivanjem tajni skrivenih od očiju javnosti u sferi privatnog života, i obavijanih velom tajni iz razloga stida. Privatnost, i sve što je vekovima potiskivano u nju postaje javno izloženo, čemu su u velikoj meri doprineli i masovni mediji, televizija, štampa, internet i *reality show* programi.

Odnos prema seksualnosti i nagosti tela

Na polju seksualnosti, možda je prvi korak napravio Alfred Kinzi, američki zoolog, kada je započeo studiju o seksualnom ponašanju ljudi. Iako stidljiv u društvu, on je na svojim kursevima, koje je započeo 1938. godine, studentima vrlo eksplicitno govorio o seksu, uz prikazivanje dijapozitiva.⁵

Gotovo u isto vreme, tridesetih godina XX veka, i u Srbiji se pojavila knjiga *Polni život čoveka* u kojoj se

³ *Hutchinson encyclopedia online*, <http://encyclopedia.farlex.com>, 02. februar 2010.

⁴ Petigny A., *Permissive society, America 1941-1965*, Cambridge University Press, New York 2009.

⁵ Kosanović A., Doktor seks, *Politika*, 4. mart 2005

Aleksandar Kostić na veoma eksplicitan način, sa naučnog stanovišta, bavio ljudskom seksualnošću i seksualnim navikama čoveka. Uz opis pravilnih i nepravilnih navika u seksualnom životu, knjiga sadrži crteže koji prikazuju anatomiju muških i ženskih reproduktivnih organa. Knjiga prati polni život čoveka od njegovog sazrevanja do prestanka. Prva glava knjige govori o polnim organima, anatomiji i fiziologiji muških i ženskih polnih organa i njihovoj pravilnoj higijeni. Druga glava govori o polnom sazrevanju i pubertetu, treća o polnim nagonima, četvrta o zreloom polnom životu i polnom odnosu sa opisima položaja u snošaju, o polnoj nemoći i veštačkom oplodjenju, a poslednja o prestanku polnog života. U predgovoru knjige autor kao da, očekujući negativne reakcije čitalačke javnosti, opravdava bavljenje ovom temom i kaže: "...svaki pošten čovek mora ustati protiv licemerskog tvrđenja da je naš polni život stidan i grešan i da se zbog toga o njemu uopšte ne sme govoriti",⁶ i u nastavku ističe: "Svačije poštenje se protiv toga mora najenergičnije buniti kada znamo da zdrav polni život predstavlja stožer sreće i blagostanja kako pojedinca tako i zajednice u kojoj on živi. Ako mnogi danas još nemaju hrabrosti da to priznaju – mada svi to u duši osećaju – neka bar ne zameraju onim koji za to imaju hrabrosti i koji su za to pozvani."⁷ Kostić još dodaje da su počeli procesi koji nezadrživo šire znanja o polnom životu, ali da ta obaveštenja nisu uvek pravilna, tačna i moralna. Njegova namera je bila da, u svrhu davanja pravilnih obaveštenja, prenese svoja znanja stečena u medicini i dvadesetogodišnjem proučavanju polnog pitanja.

Poseban uticaj na liberalizaciju seksualnosti imala je *seksualna revolucija* tokom 60-tih i 70-tih godina XX veka. Pod udarom ove revolucije, čitav svet starih pravila doživeo je slom. Od ideje da je osnovna funkcija seksualnog čina produžetak vrste, došlo se do nesputanog hedonizma (neohedonizma). Ljudi su osetili slobodu za ispoljavanjem svoje seksualnosti, kao i različitih oblika egzibicionizma. Čitav paralelni, prikrivani život privatnosti izašao je u javnost, i pri tom niko nije ostao ravnodušan. O svemu se moglo, i moralo govoriti. Priča o seksu bila je na izvestan način

⁶ Kostić A., *Polni život čoveka*, Panteon, Beograd 1932, str. III.

⁷ *Ibid.*

poluobavezna komponenta konverzacije, ritual koji se može objasniti stotinama godina ćutanja koje mu je prethodilo.⁸ Ne samo da se počelo javno govoriti o heteroseksualcima, već se javlja i prva javna artikulacija gej pokreta. Do tada shvatani kao stigmatizovani ili kao greške prirode, pripadnici gej pokreta su, potpomognuti Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i pravno-političkim okvirom koji ističe da dostojanstvo stičemo samim rođenjem i da ono ne može biti osporeno zbog ličnih različitosti ukoliko one ne ugrožavaju druge, ponosno zakoračali u brojnim gej povorkama. U julu 2008. godine, u Stokholmu, prestonici Švedske, održana je desetodnevna manifestacija pod nazivom “Evroponos” (*Europride*). Manifestacija je okupila homoseksualce, biseksualce i transeksualce iz čitave Evrope, a pred održavanje organizatori su najavili da očekuju odziv učesnika veći za približno 40 odsto u odnosu na 2007. godinu, kada je učestvovalo 75.000 ljudi, dok je gledalaca koji su pratili paradu bilo približno milion. Osvrćući se na “Paradu ljubavi” (*Love parade*) koja je, kao začetnik manifestacija ove vrste, održavana u Berlinu od 1989. godine, organizatori manifestacije u Stokholmu, istakli su da je na njoj bilo suviše droge, a dešavali su se smrtni slučajevi, zbog čega su je gradske vlasti Berlina zabranile 2004. godine, a poslednjih godina održavanja se i komercijalizovala i sve manje bila povod za promovisanje gej prava.⁹ Osim afirmacije prisutni su i primeri netolerancije prema javnim manifestacijama koje organizuju pripadnici seksualnih manjina. U Budimpešti su u julu 2008. godine, uoči održavanja gej parade, bačena dva “molotovljeva koktela” u jedan bar u kome se okupljaju homoseksualci.

U duhu oslobađanja seksualnosti, u avgustu 2006. godine, u Londonu je održan spektakl pod nazivom “Masturbaton” (Masturbate-a-thon) u kome su učestvovali stotine muškaraca i žena koji su se samozadovoljavali, i to za dobrovoljni prilog, prikupljajući novac za rad agencije za seksualno i reproduktivno zdravlje. Svrha spektakla je bilo oslobađanje osećaja sramote zbog masturbacije, jednog od najvećih tabua. Ideja za

⁸ Maljković D., “Prilog kritici gej pornografije kao “liberalizirajuće tendencije”-J... konzervativno”, <http://www.b92.net>, 7. april 2005.

⁹ Maksović S., *Pred “gej” paradu u Stokholmu*, <http://www.b92.net>, 24. jul 2008.

ovaj spektakl je rođena u kompaniji za seksualno zdravlje iz San Franciska pod nazivom “Dobre vibracije”, kao deo Nacionalnog meseca masturbacije koji se organizuje u San Francisku od 1995. godine.¹⁰ Ideja ipak nije savremena. Mnogo pre uspostavljanja zabrana u ispoljavanju seksualnosti, ovaj vid javnog oslobađanja seksualnosti praktikovao je stoik Diogen, još u staroj Grčkoj.

Obnaženost ljudskog tela, koja je vekovima predstavljala tabu, u naše vreme postala je ne motiv, već tema umetničkog stvaralaštva. Američki fotograf Spenser Tjunik (Spencer Tunick), poznat po fotografisanju obnaženih ljudi na otvorenom prostoru, fotografisao je u avgustu 2007. godine 600 obnaženih ljudi na glečeru u Švajcarskoj, u maju 2008. godine fotoaparatom je zabeližio 1.800 obnaženih ljudi na bečkom stadionu Hapel, dok je 1. marta ove godine više od 5.000 nagih ljudi, na stepenicama Sidnejske opere, stalo ispred objektiva Tjunikovog fototaparata.¹¹ Umetnik Robert Mapplethorpe (Robert Mapplethorpe) je u Americi osamdesetih radio seksualno eksplicitne fotografije sa krupno kadriranim fragmentima polnih organa,¹² a foto-radovi umetnice Sindi Šerman (Cindy Sherman) izloženi 1987. godine prikazuju izlučevine i izbljivke kao “uznemirujuće pejzaže” unutrašnjosti ljudskog tela.¹³ U savremenoj teoriji umetnosti ovakve prakse prikazivanja nazvane su *pojavom realnog kao traumatične stvari*, a bavljenje *realnim* duguje teorijama Žaka Lakana. Prema Žižekovim interpretacijama Lakana, najsvakidašnija *spoljna realnost* je smisaona i sama po sebi već nešto *Imaginarno* kojim ovladava zakon *Simbolnog*, dok je *Realno* ono što se ne može simbolizovati, traumatički element, *stravična praznina koja zjapi usred Simbolnog*. Po Lakanu upravo je polna razlika za čoveka traumatska činjenica koja se ne da simbolizovati i svi pokušaji su osuđeni na neuspeh. O seksualnosti čoveka kao *animal symbolicum* bića govora, ne može biti reči kao o zdravoj,

¹⁰ Žižek S., *Dobro došli u svet masturbatona!*, <http://www.b92.net>, 2. jun 2008.

¹¹ “Spenser Tjunik u pohodu na Sidnejsku operu”, <http://www.blic.rs>, 2. mart 2010.

¹² Hopkins D., *“After Modern Art 1945-2000”*, OXFORD University Press 2000, str. 227.

¹³ *Ibid.*, str. 225.

prirodnoj seksualnosti već je kao takva nešto *pro-mašeno i perverzno*. Julija Kristeva govori da je u svakom simboličkom poretku zazorno ono što se naslućuje kao nešto što se ne da simbolizovati i što je preteće po svaki sistem, projektovanu celinu, pa i za ljudsku egzistenciju. Zbog toga što zazorno ne napušta niti preuzima zabranu, pravilo ili zakon nego ih iskrivljuje, izvrće i služi se njima da bi ih lakše osporilo, po Kristevoj, zazorno je srodno preverziji. Zazorno je ono što je “odvratno”, nepojmljivo, što je kao smrt, a u patrijarhalnim društvima što je kao žena, ženske genitalije ili pak ženska genitalna, uživalačka i prokreacijska moć.¹⁴

Trudnoća je na izvestan način takođe u kategoriji tabua, uglavnom zbog porekla tog stanja. Prema trudnicama je vladao poseban odnos, nisu bile isključene iz javnog života, ali javno pokazivanje stomaka trudnice nije spadalo u domen lepog ponašanja. Danas se prema trudnoći ne gaji neki specifičan odnos, već se tretira kao nešto svakodnevno, normalno, i bez razloga da bude potisnuto iz javnog života. Trudnoću ne treba skrivati. Tako na evropskim televizijskim kanalima možemo videti voditeljke ili spikerke koje u odmakloj trudnoći najavljuju vremensku prognozu, sportske rezultate i slično. Zanimljiv je bio i primer televizijskog priloga u kome je ministarka odbrane u Španiji, vidljivo trudna, obavila vojnu smotru. Isto tako, nije neuobičajno videti na ulici delimično otkrivene stomake trudnica.

Jedna od najvećih tajni, ujedno i posebno skrivenih, bio je sam čin porođaja, kome su vekovima mogle prisustvovati samo žene. Danas je potpuno normalno da ginekolozi ili akušeri budu muškarci, da muževi prisustvuju porođajima i snimaju ih kućnim kamerama. Isto tako, u filmovima i tv serijama često možemo videti detaljno prikazane scene porođaja pa čak i muškarce koji su putem nekog naučnog eksperimenta zatrudneli i koji se poput žena prilagođavaju neobičnom stanju vodeći računa o ishrani, vežbama i pripremama za porođaj, kao što je prikazano u filmu *Junior*, Ivana Rajtmana (Ivan Reitman), iz 1994. go-

¹⁴ Šuvaković M., Neizvesna pitanja o umetnosti i drugom - Povratak relnom – ka subjektu: pitanja o zazornosti, *Časopis za društvenu fenomenologiju u kulturnu dijalogiku*, br. 02/05, Zenica 2005.

dine, sa Arnoldom Švarcenegerom (Arnold Schwarzenegger) u glavnoj ulozi.

I ljubavne scene u filmovima, prekidane pre ili kratko nakon razodevanja, počele su lagano da se produžavaju, otkrivajući više nego sakrivajući, čineći tako dostupnim svakom voajerskom oku i sam seksualni čin u svoj njegovoj eksplicitnosti.

Sadržaji muzičkih spotova takođe prate ovaj trend. Iako su oduvek bili kontroverzni i pomerali granice u prikazivanju scena seksa i nasilja, čini se da tu granicu danas pomeraju sve više. Ono što je nekada bilo kontroveržno, danas izgleda "pitomo". Kada se setimo šoka koji su, osamdesetih i devedesetih godina XX veka, izazvali spotovi *Girls On Film*, grupe *Duran Duran*, u kome se gole žene rvu u ulju, i Madonin spot *Justify My Love*, sa eksplicitnim sado-mazohističkim sadržajem, i kada ih uporedimo sa današnjim spotovima u kojima su devojke razgolićene ili obučene u životinjski dezen (kao na primer pevačica *Riana* u spotu za singl *Rude Boy*), međusobno se maze, simuliraju seksualni odnos, prevrću se ili izvijaju po podu ili krevetu, vidimo da je reč ne samo o eksploataciji seksualnosti koja više nema kapacitet da izazove šokantne reakcije, jer smo se ovom maniru već "prilagodili", već i o modelu ponašanja koji ženu predstavlja kao pokornu i pasivnu seksualnu žrtvu.¹⁵ To je model kako bi seksi žena trebalo da se ponaša. Devojke se jednostavno "nude", a momci biraju. Pop zvezde su promoteri i pokorni sledbenici ovog trenda, i ne napuštaju ga upravo da ne bi postale nezanimljive, ili suviše "pitome" za aktuelnu klimu koja je muzičke spotove stopila sa elementima meke pornografije.

Istovremeno sa seksualnom revolucijom otkriveno je i tržište seksa, pa je i osnovni princip tržišta – profit, zavladao pornografskom produkcijom. Sve veći tokovi novca stimulisali su pornografiju da izraste do ranga industrije i obezbedili joj sigurnu poziciju u odnosu na dominantnu kulturnu matricu. Ona je istovremeno stekla legitimaciju u moralnom i legalizaciju u pravnom poretku. Sve što bi moglo da se proda, u kontekstu raznovrsnih seksualnih praksi, pa bila to i najbizarnija fantazija, moralo bi pronaći svoju vizuel-

¹⁵ *Kako je pop postao porno*, <http://www.b92.net>, 17. mart 2010.

nu materijalizaciju. Međutim, iako je došlo do širenja seksualnih sloboda, pravo na apsolutno slobodan izbor u ovoj sferi nije moglo biti garantovano. Pedofilija, nekrofilija i slično, našle su se s druge strane legitimnosti. Stoga su se pornografski producenti orijentisali na one sadržaje koji im neće donositi rizik pravne represije. Takođe, prevođenjem u domen javnog, pornografija je omogućila radnicima u pornografskoj industriji da ostvaruju elementarna socijalna prava. U nekim evropskim zemljama, na primer u Holandiji, prostitutke danas rade legalno, i na svoju zaradu državi plaćaju porez.

Budući da je ukinula tajnu seksualnosti, pornografija je, pristupom seksu “na izvo’lte”, ostavila malo prostora za radoznalost. Reč pornografija skovao je Retif de La Breton (Rétif de La Bretonne) još 1769. godine da označi ne samo seksualnost već više govor o njoj, na šta upućuje i etimologija same reči pornografija (*pornê* na francuskom znači prostitutka i *graphê* što znači zapis).¹⁶ Za razliku od erotike koja računa na nedorečenost, ostavljajući prostor za individualnu fantaziju, pornografija insistira na eksplicitnosti, da sve bude dostupno oku, da nijedan detalj seksualnog čina ne ostane nezabeležen. Takođe, za pornografiju se kaže i da je ona tuđa erotika. Pornografska produkcija je ukinula prirodnost seksa, a krajnji užitek postavila kao imperativ. Budući da je postala zarobljena osnovnim principom tržišta – profitom, morala je da pronade način kojim bi zainteresovala i privukla potrošače. Hiperprodukcija u oblasti pornografije morala je da proizvede i veliki broj novih potreba u vezi sa seksom. Ona je kao imperativ postavila da se u seksu po svaku cenu mora uživati, plasirajući pri tom mišljenje da ukoliko niste u mogućnosti da ostvarite seksualni užitek vi ste frigidni ili impotentni, a ukoliko nemate redovan seks onda ste frustrirani.¹⁷ Industrija seksa ide do najudaljenijih ciljnih grupa. U Češkoj je prošle godine pokrenut prvi specijalizovan erotski sajt namenjen slepim i slabovidim osobama.¹⁸ I kao što se u drugim oblastima industrije konstantno

¹⁶ Arijes F. i Dibi Ž., *Istorija privatnog života*, knjiga 5, Clio, Beograd 2005, str. 303.

¹⁷ Maljković D., *op.cit.*

¹⁸ *Prvi erotski sajt za slepe i slabovide*, <http://www.b92.net>, 7. jul 2008.

radi na proizvođenju novih veštačkih potreba koje bi zadovoljile sve ubrzaniju produkciju, tako se i u oblasti pornografske industrije konstantno proizvode lažne potrebe. Prosečan konzument nalazi se u začaranom krugu. Iako je jednim delom oslobođen stida, njegove telesne žudnje su postale zarobljene sistemom tržišne kontrole.

Scene sa izrazitim seksualnim nabojem, razgolićena tela muškaraca i žena, postale su česta tema reklamnih poruka. Pod parolom “seks prodaje” (*sex sells*), aluzivne fotografije prate, odnosno prodaju, razne proizvode i usluge, koji često nemaju direktnu vezu sa seksom. U cilju stvaranja sve većih potrošačkih apetita, nadražavaju se nagonske senzacije i podstiču afekti, dok se o granicama kulture, pristojnosti i dobrog ukusa, raspravlja retko.

U procesu liberalizacije normi ponašanja i institucija braka takođe slabi. Neki teoretičari smatraju da ulazimo u eru monoparentalne porodice, u eru samaca. Jedan od razloga ove pojave vide u činjenici da je brak sve teže održati na duži rok, odnosno da je zapadna civilizacija pomešala dva teško uskladiva parametra, ljubav i strast koje su prolazne, i potrebu za brigom o egzistenciji, imanju i bogatstvu, koja to ne bi trebalo da bude. Česte su i pojave zajedničkog života izvan braka, posebno mladih do 30 godina, koja se opisuje terminom “juvenilna kohabitacija”.¹⁹ Na nju se gleda kao na pokušaj spoja tradicionalne bračne veze čiji je trostruki cilj bio trajanje, plodnost i prenošenje i očuvanje porodične imovine i loze, i ideala ljubavi koji je nekada bio smešten izvan okvira braka. Prema nekim istraživanjima, u Francuskoj je 1968. godine 17% mladih živelo zajedno pre braka, dok je taj procenat 1977. godine iznosio 44%.²⁰

Zakon tržišta osvojio je i jednu od najvećih tajni seksualnosti – nevinost. Dvadesetogodišnja italijanka Rafaella Fiko (Rafaella Fico) ponudila je na internetu svoju nevinost muškarcu koji je za taj užitak bio spreman da plati milion evra.²¹

¹⁹ Arijes F. i Dibi Ž., *op.cit.*, str. 222.

²⁰ *Ibid.*, str. 223.

²¹ Device na aukciji, *Glas javnosti*, <http://www.glas-javnosti.rs>, 24. septembar 2008.

Ni spavaća soba nije više obavijena velom tajnovitosti i intime, kao ni ponašanje u njoj. Iako se i dalje doživljava kao jedan od najintimnijih kutaka, nije potpuno zaklonjena od oka javnosti i u njoj ne vladaju stroga pravila ponašanja. Supružnici ne spavaju u odvojenim krevetima, već u jednom, bračnom krevetu. Isto tako nije obavezna ni posebna odeća za spavanje, to mogu biti pidžame, spavaćice, ali i obične majice. Čak ni deljenje spavaće sobe sa nepoznatim osobama nije neuobičajno. Primeri za to mogu biti hosteli u kojima u jednoj sobi može spavati deset nepoznatih ljudi nevezano kog su pola, *reality show* programi koji, pored ostalih intimnih aspekata ponašanja, prikazuju i spavaće sobe, krevete, presvlačenje za odlazak na spavanje. Spavaća soba se pojavljuje i kao čest motiv u reklamama.

Odnos prema obavljanju prirodnih potreba

Odnos savremenog čoveka prema standardu civilizovanog ponašanja u obavljanju prirodnih potreba takođe je u velikoj meri liberalizovan. Iako se i dalje poštuju osnovni standardi da se prirodne potrebe obavljaju u posebnim higijenskim delovima kuće, kupatilima, i još uvek su vezane za atmosferu kućne privatnosti, sve su češći iskoraci u javni prostor. Osim korišćenja javnih toaleta, na radnom mestu, autobuskim stanicama, stadionima, restoranima, i slično, današnje društvo u znatno manjoj meri gleda na obavljanje prirodnih potreba kao na nešto o čemu je neprijatno pričati ili na šta ne bi trebalo asocirati. Zahvaljujući udruženim snagama industrijske proizvodnje, tržišta i reklamne industrije, na televizijske kanale, u novine, i na bilborde, dospevaju reklame u kojima se bez osvrta na stid prikazuju scene iz toaleta, scene vršenja nužde, ili higijenski ulošci za žene. Reklamirani proizvodi se prodaju pod parolom neprikosnovenog autoriteta higijene i zdravlja. Reklame nam govore da moramo koristiti prašak koji ne ostavlja nikakve fleke, sudovi nam moraju biti besprekorno čisti, a toaleti bez bakterija i mirišljavi. Tako recimo, da bismo postigli čistoću i prijatan miris u kupatilu moramo koristiti posebna sredstva za čišćenje, a radi uverljivosti u efikasnost tih sredstava, kamera krupnim planom prikazuje unutrašnjost wc šolje i mesta gde sve bakterije mogu obitavati, prikazuju se čak i scene u kojima se simulira čin vršenja nužde.

Na ovaj način imamo pomalo konfuznu poruku koja nam govori da je lepo da budemo čisti i da treba da ugušimo neprijatne mirise, ali se ti lepi maniri gube u načinu prikazivanja situacije, to jest onim što se vidi i čuje u reklami. Neprijatnost ne izaziva reklama koja prikazuje ove scene, ali ako vam kupatilo ne miriše na borovinu, treba da se stidite jer ne gajite lepe manire.

Slobodniji odnos u ovom pogledu vidimo i u industriji zabave koja plasira šaljive proizvode u vidu izmeta, slina, sprava koje proizvode zvuke poput puštanja ventra i slično.

Iz ovih primera proizilazi da granica između prijatnog i neprijatnog nije više tako kruta, već polupropustljiva. Dva polja koja su ranije podrazumevala isključivanje drugog, sada zalaze jedno u drugo. Njihov nadrealistički obrt prikazan je u filmu Luisa Bunjuela *Diskretni šarm buržoazije* iz 1972. godine, u kom grupa građana "uzornih manira" obeduje za stolom sedeći na wc šoljama.²² Ova scena takođe govori o kritici lažnog građanskog morala.

Navike pri jelu i ponašanje za stolom

Stil života savremenog Evropljanina ne nalaže stroge i posebne oblike ponašanja za stolom. Standard očekivanog ponašanja nije visok, ali nije ni preterano udaljen i slobodan u odnosu na ranije postavljene standarde. U svakodnevnom životu se koristi osnovni escajg, nož, viljuška, kašika, bez preterivanja u broju elemenata pribora. Pravila korišćenja pribora pri jelu (nož i kašika desnom, a viljuška levom rukom), korišćenje salvete, ili pravilo da se ne grize komad ili kriška hleba, već prstima lomi deo po deo, neke su od osnovnih navika koje pokazuju da je savremen čovek usvojio i održava postignuti standard lepog ponašanja za stolom. Međutim, javljaju se i neke nove navike. Zbog nedostatka vremena i životne užurbanosti, savremeni čovek najčešće nije u prilici da neguje posebne rituale pri jelu, niti da posvećuje previše vremena pripremanju hrane i samom obedovanju. Prilike u kojima se cela porodica okuplja za stolom su ređe. Najčešće se žargonski rečeno "jede s nogu", ili

²² Šuvaković M., *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1999.

“na brzinu”, često u menzama, restoranima, na kioscima brze hrane, uz korišćenje pribora od plastike i kutija za hranu od stiropora. U *Leksikonu savremene kulture*, Ralf Šnel navodi da je prvi restoran brze hrane (*fast food*) sa standardizovanim ponudom, otvoren u Nemačkoj 1971. godine.²³ Danas nije retkost videti ljude kako jedu na ulici, a sve je veći broj kafića u kojima se može poručiti lagana, to jest brza hrana. Obazrivost u manirima pri jelu uglavnom se više poštuje na svečanijim obedima. Što se tiče načina pripremanja hrane, često je korišćenje gotovih i polugotovih jela, večera se često priprema u mikrotalasnjoj, upakovana i servirana u plastičnoj posudi i uz plastični pribor. Kuhinjski sto zamenjuje trosed ili fotelja, često se večera u dnevnom boravku uz TV program ili uz kompjuter za radnim stolom.

U odnosu prema poreklu hrane, nelagodnost koja se vezuje za obrađivanje i sečenje mesa životinja razvijena je do suptilnih formi. Industrija proizvodnje i prerade mesa, doprinela je tome da se meso uglavnom kupuje u supermarketima, u vidu već obrađenih komada, upakovanih u folije i posude od veštačkih materijala. Pijace i mesarske radnje su jedina mesta gde se mogu videti veći komadi mesa ili cele životinje. Asocijacija na poreklo mesa, odnosno samu životinju i njeno klanje, koje sada postaje jedan industrijski proces i odvija se negde daleko od same kuhinje i trpeze, u velikim klanicama, sve je ređa i slabija. Osim onih kojima je to deo radnih aktivnosti, kontakt sa životinjom, ubijanje, krv, čišćenje i obrađivanje životinjskog mesa, daleko su od svakodnevnog života pojedinca.

Ralf Šnel u *Leksikonu savremene kulture* objašnjava pojam kulture ishrane kao jedno od proširenih značenja saremene kulture.²⁴ Evropske navike u ishrani nakon Drugog svetskog rata najpre je obeležila potreba da se nadoknadi sve što je prethodnih, ratnih godina bilo uskraćeno. Voće, meso, šećer i druge namirnice konzumirane su onoliko koliko je to dozvoljavala industrijska proizvodnja, a jedan od njenih osnovnih ciljeva bilo je obezbeđivanje prehrambenih proizvoda. Šezdestedih godina intenzivnije se razvija svest o

²³ Šnel R., *Leksikon savremene kulture: teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas*, Plato Books, Beograd 2008, str. 356

²⁴ *Ibid.*

ishrani, i kultura ishrane. Češća putovanja omogućila su upoznavanje drugih zemalja, ponuda jela se proširila, recepti i opisi kulinarskih veština postaju sastavni deo ilustrovanih časopisa, štampaju se kuvari, a priprema jela postaje i važan deo televizijskih sadržaja. Mnoštvo jela i mogućnosti ishrane koje su danas u ponudi jesu jedna strana kulture ishrane. Drugu stranu, navodi Šnel, čini sporna autentičnost hrane. Životne namirnice potrebne za egzotična i starinska jela, kada nisu dostupne, zamenjuju se surogatima, biotehnički proizvode, pa pripremljena jela predstavljaju samo podsećanje na original.

Među nove oblike kulture koji prate savremeni način života, Šnel ubraja i kulturu stanovanja, kulturu slobodnog vremena, kulturu sopstvenog iskustva, kulturu svakodnevice, kulturu homoseksualaca i slično. Ovde je korisno ukratko objasniti još koncept kulture stanovanja i kulture svakodnevice. Kultura stanovanja predstavlja estetsko i društveno suočavanje sa okruženjem stana, a ne odnosi se samo na uređenje ambijenta, dekora ili enterijera, već i na stil života.²⁵ Kultura svakodnevice obuhvata radnje i postupke u svakodnevnom rutinizovanom životu, to jest naše navike pri doručku, odlasku na posao, pijenju kafe ili piva, ručanju na poslu, odvođenju dece u vrtić, pranju veša u mašini, usisavanju kuće, gledanju televizije, odvoženju automobila na popravku, odlasku kod frizera ili zubara, održavanju seksualnih odnosa sa partnerom ili partnerkom, razgovaranju telefonom, odlazak u kafiće i restorane, i slično.²⁶

*Standard civilizovanosti u ispoljavanju
nagona agresivnosti*

Pošto je agresivnost zabranilo ne samo društvenom već i zakonskom normom, pri tom znajući da se nagon ne može potisnuti i nestati i da će posledica njegovog trajnog potiskivanja samo uvećati mogućnost njegove burne eksplozije, civilizovano društvo nastoji da ponudi dozvoljene i ograničene oblike zadovoljavanja nagona agresivnosti.

²⁵ *Ibid.*, str. 361

²⁶ *Ibid.*, str. 363

Neki od njih, bliski našem dobu, mogu se videti u oblicima rekreacije, kao što su treninzi borilačkih veština, kik boks, udaranje vreće, i slično. Tu su i popularne društvene igre, kao što je *paint ball*, skvoš, pikado, kao i video i kompjuterske igrice, poznate pod kolokvijalnim nazivom *pucačine*. Prilagođeni su savremenom stilu života radi osobađanja od stresa i potisnute agresivnosti, a plasirane su u vidu zabave i rekreacije.

Dozvoljen je oblik zadovoljenja nagona agresivnosti po principu prenošenja (psihološki princip transfera), tako što se uživa u samom posmatranju agresivnih radnji. Posmatranje boks mečeva, američkog rvanja (koje je za potrebe zabavnog televizijskog programa najčešće inscenirano), borbi toreadora i bikova na koridi, akcionih filmova sa scenama tuča, ubistava, eksplozija i lomova ukrašenim zvučnim efektima koji preuveličavaju njihovu uverljivost, a time povećavaju i efekat uživanja, primeri su zadovoljenja nagona agresivnosti putem posmatranja.

Doba postmoderne karakteriše prikazivanje agresije i nasilja putem medija (filma, fotografije, i slično), ali i simulacija nasilja kako se prikazuje u medijima, ideologiji i umetnosti, kao i to da je nasilje posle Aušvica, kako je pisao teoretičar postmoderne Liotar, nasilje bez smisla i opravdanja, ogoljeno individualno i kolektivno nasilje.²⁷

Osim toga, potisnut nagon agresivnosti može se ispoljavati u snovima, koji, ne ugrožavajući nikoga, takođe predstavljaju legitiman način ispoljavanja agresivnosti. U filmu Luisa Bunjuela *Andaluzijski pas*, kolažno-montažnim povezivanjem nelogičnih sekvenci, stvorena je atmosfera i iluzija sna i oslobađanja agresije kroz san. U duhu Frojdove teorije psihoanalize, okrenuvši se nesvesnom kao novoj riznici za istraživanja, nadrealisti su u umetnosti želeli da razotkriju nasilje i pokažu njegove uzroke u represiji građanskih normi i tabua.²⁸ Nadrealizam je u Bretonovom Nadrealističkom manifestu iz 1924. godine definisan upravo kao: "Čist psihički automatizam kojim se želi izraziti, bilo usmeno ili pismeno, stvarno delovanje misli. Misli diktirane u odsustvu svake kontrole koju

²⁷ Šuvaković M., *op.cit.*

²⁸ *Ibid.*

bi vršio razum, izvan svih estetskih ili moralnih preokupacija.”²⁹

Postoji i praksa takozvane veštine kontrole besa (eng. “anger management control”), kao često korišćen oblik društvenog prevaspitavanja onih koji su skloni da u svojoj radnoj ili životnoj sredini ispolje društveno netolerantan stepen agresivnost.

Dok su prethodno nabrojani primeri koji u ograničenom obliku dozvoljavaju da se nagon agresivnosti ispolji, savremeni život prepoznaje veliki broj situacija u kojima agresivni nagoni isplivavaju nekontrolisano na površinu društvenog života. Osim blažih oblika agresivnosti u svakodnevnom životu, poput sporadičnih svađa i tuča, tu su i ispadi koje društvo karakteriše kao patološke, a često su ne samo propusti socijalizacije i oblikovanja nagona, već i posledica sve većeg pritiska i stresa kao jedne od najdominantnijih bolesti savremenog čoveka. Često na udarne vesti televizijskih stanica dospeju priče o pojedincima, odraslim, ali i deci, koje je društvo do izvesnog trenutka smatralo “normalnim”, koji u jednom trenutku na javnom mestu (restoranu, kancelariji, školi) automatskim oružjem usmrte desetine osoba.

Ispoljavanje agresivnosti posebno je uočljivo u situacijama društvenih pometnji i sukoba. Najveći primeri ovog oblika ispoljavanja agresivnosti pripadaju XX veku, koji su, između ostalog, obeležila dva svetska rata. Strane koje ulaze u ratne sukobe kreiraju i podstiču osećaj mržnje prema neprijatelju, i potrebu njegovog uništenja, zarad postizanja društveno-političkih i ekonomskih ciljeva. Ne samo da se opravdava ispoljavanje agresivnosti pojedinaca nego se ono smatra poželjnim kada je usmereno u željenom pravcu. Na taj način se nagon agresivnosti instrumentalizuje.

Savremena karakteristika agresivnosti jeste i njena tehnizacija. U prilog tome govori i činjenica o stalnom usavršavanju ratne tehnike i naoružanja i sredstava za masovna uništavanja. U opsežnoj analizi o ljudskoj destruktivnosti Erih From je istakao jednu važnu karakteristiku destrukcije u modernom dobu, a to je *tehnizacija destrukcije*.³⁰ Niko lično ne vrši de-

²⁹ Arnason H. H., *Istorija moderne umetnosti*, Jugoslavija, Beograd 1975.

³⁰ From E., *Anatomija ljudske destruktivnosti*, knjiga 2, Naprijed, Zagreb, 1980.

strukciju već samo opslužuje mašinu za programirane svrhe. U prilog objašnjenju tehnizacije destrukcije može se dodati i činjenica da su neposrednu borbu prsa u prsa, probadanje kopljem i sakaćenje mačevima i klanje, sa razvojem sredstava ratovanja postepeno zamenili puška, mitraljez, top, tenkovi, ratni avioni, rakete. Automatizacija ubijanja oslobodila je počinioca neprijatnog osećaja, jer više ne ubija čovek nego mašina, i ne ubija se drugi čovek nego meta. Umesto ljudi gađaju se koordinate i pritiskaju dugmići. Izum mašine koja je primenjivana u izvršenju smrtno kazne injekcijom, govori u prilog ovom shvatanju. O tehnizaciji ili automatizaciji destrukcije, govori i Majkl Ignjatijef u delu "Virtuelni rat".³¹ Modernu fazu ratovanja Ignjatijef opisuje kao virtuelni rat, rat koji se vodi preko daljinskog upravljača. Dok se u "pravom" ratu nacije mobilišu, vojnici se bore i umiru, pobeđe se osvajaju i trpe porazi, u virtuelnom ratu nema formalne objave rata, borci su vojni piloti i kompjuterski programeri, a nacija se regrutuje kao televizijska publika, i umesto stvarne pobeđe ili poraza, tu je samo neizvestan ishod partije. Ignjatijef govori o ratu na Kosovu, kao primeru ove vrste rata. Osim sukoba na Balkanu, u Istočnom Timoru i drugim mestima širom sveta, odvijaju se virtuelni ratovi. S obzirom da je virtuelni rat mnogo lakše voditi, Ignjatijef iznosi pretpostavku da bi virtuelni ratovi mogli postati sredstvo kojim bi supersile nametale svoju volju.

Oblik ispoljavanja agresivnosti u masi predstavlja i nasilno ponašanje grupa navijača u sportu, sa kojim se suočavaju skoro sve evropske zemlje, primenjujući strogo kažnjavanje i policijsku kontrolu nad ovakvim ponašanjem.

Kada govorimo o obliku agresivnosti, koji u smislu monopola nad fizičkom prinudom sprovodi država – to jest o izvršenju smrtno kazne, savremeno evropsko društvo može se pohvaliti nepriznavanjem smrtno kazne, time i dostignutim civilizacijskim standardom koji je potvrđen pravnim sistemima evropskih država. Ukidanje smrtno kazne predviđeno je Protokolom 13 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama Saveta Evrope. Konvenciju i Protokol, ratifikovale su sve evropske države (osim Belorusije), to jest sve države članice Saveta Evrope, dok

³¹ Ignjatijef M., *Virtuelni rat*, B92, Beograd 2001.

u Rusiji, koja je ratifikovala Protokol, i dalje postoji smrtna kazna, ali se ne izvršava. Ratifikacijom Konvencije i Protokola sve države članice su u obavezi da iz svojih zakonodavstava izbrišu smrtnu kaznu.³²

Zaključak

Proces “civilizovanja” ponašanja, koji se na prostoru Evrope odvijao od XVI do XIX veka, kretao se u pravcu sve veće kontrole afekata i samoprinude.

Pravila lepog ponašanja i negovanje lepih manira postaju i kategorija društvenog razlikovanja, pozitivno svojstvo koje je više društvene slojeve izdvajalo u odnosu na niže slojeve društva. Princip plemenitog porekla uz koje je najčešće išla titula, nasleđeno bogatstvo, pripadništvo višem, vladajućem društvenom sloju, kao i obaveza da se ono prikazuje u načinu oblačenja, ponašanja i potrebi za trošenjem, kao određenim životnim stilom, od Francuske bružoaske revolucije i nastanka građanskog društva, zamenjuje princip dostignuća. Mnogo važnije postaje ono što je čovek sposoban da stekne, a društvene razlike se sve više zasnivaju na novcu. Veoma često, prikazivanje bogatstva putem stila oblačenja, lepih manira i “dokazivanje” plemenitog porekla dolazi tek naknadno, po sticanju bogatstva. Pravila lepog ponašanja nemaju više onu ulogu i značaj u društvenom životu koju su imala prethodno.

Međutim, osim sredstva društvenog razlikovanja, pravila lepog ponašanja koja su vekovima oblikovana imala su mnogo značajniju ulogu u formiranju obrazaca društveno prihvatljivog ponašanja koji su namećali kontrolu afektivnosti, uzdržavanje, vezivanje osećanja stida i nelagodnosti za određene oblike ponašanja, kao i premeštanje brojnih oblika ponašanja iz javne u privatnu sferu. Ona postaju okosnica društvene komunikacije, određuju koje je ponašanje društveno prihvatljivo, a koje nije, i daju smernice socijalnoj interakciji. Proces prenošenja i usvajanja obrazaca lepog ponašanja najpre se odvijao putem društvene prinude, pritiska koji pojedinci i grupe vrše jedni nad drugima, a zatim prerasta u samoprinudu,

³² Integralni tekst Konvencije sa pratećim protokolima može se pronaći na internet prezentaciji Evropskog suda za ljudska prava, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>, i u prevodu na srpski jezik http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/163_ekljp_-_tekst_konvencije.pdf (17. april 2009.).

to jest, norme ponašanja usvojene procesom socijalizacije, sprovode se po principu unutrašnje kontrole.

Dostignut standard civilizovanog ponašanja u Evropi u XX veku doživljava značajne promene. Društvo i pojedinci počinju da se oslobađaju ograničavanih afekata kroz novootkrivene slobode u ponašanju. Liberalizacija na političkom planu, kroz proširenje ljudskih prava i sloboda, uticala je i na liberalizaciju na socijalnom planu. Veliki deo ponašanja i odnosa koji je vekovima bio potiskivan u sferu intimnog i privatnog života nezadrživo je ušao u sferu javnog, što se posebno može primetiti na polju seksualnosti. Seksualna revolucija u XX veku donela je slobodniji pristup u ispoljavanju seksualnosti, ne samo heteroseksualcima već i homoseksualcima. Gej pokret doživljava javnu artikulaciju. Sloboda u ispoljavanju seksualnosti bila je povoljno tle i za rast pornografske industrije. Seksualnost sve više postaje deo javne sfere, bilo da je reč o prikazivanju ljubavnih scena u filmovima, razgovorima u TV emisijama, sadržajima koji se prikazuju na internetu, aktuelnim modnim trendovima, muzičkim spotovima i slično. Nekada zarobljene osećanjem stida, seksualne potrebe su oslobođene, ali postaju meta tržišne kontrole.

Osim toga, nelagodnost i stid koji su se vezivali za određene oblike ponašanja, recimo pri obavljanju prirodnih potreba, takođe postaju sve manje izraženi. Isto tako, pravila lepog ponašanja zahtevana pri jelu gube svoju strogu formu. Ona sve više prate aktuelni životni stil koji zahteva stalni pokret, veliki broj obaveza, posvećenost poslu, porodičnim obavezama i ličnim potrebama, u kome se sve manje vremena poklanja pripremanju hrane, kupuju se gotova i polugotova jela, jede se van kuće, a zajednički porodični obroci kod kuće takođe postaju ređi.

I u pogledu kontrolisanja nagona agresivnosti u ponašanju mogu se uočiti promene. Iako postoje brojni oblici dozvoljenog ispoljavanja agresivnosti, poput kompjuterskih igrica, ili novih društvenih igara kao što je *paint ball*, posmatranja nasilja u filmovima, boks mečevima i slično, agresivnost se ispoljava i u društveno neprihvatljivim formama. Nasilje sportskih (uglavnom fudbalskih) navijačkih grupa, vršnjačko nasilje, zlostavljanje dece, nasilje u vezi sa kriminalnim radnjama, nasilje ispoljeno u svetskim i brojnim građanskim ratovima, u terorističkim aktima i slično.

Evidentno je da aktuelni obrasci ponašanja pokazuju promene u dostignutom standardu civilizovanog ponašanja u pravcu liberalizacije.

Ove promene u ponašanju Norbert Elias, na primer, vidi kao popuštanje u okviru postignutog standarda, ističući da je ovakvo ponašanje moguće jedino jer je stanje navika i tehničko-institucionalno učvršćivanje samoprinuda dovoljno osigurano, to jest nivo samoprinude u oblasti nagonskog života dovoljno visok da ga ovakva odstupanja neće narušiti.³³ Elias smatra da se samo u društvu u kome se toliki nivo uzdržavanja smatra normalnim, a u kojem su i žene i muškarci potpuno sigurni da su svi ostali potčinjeni samokontroli i strogo kudu ponašanja, mogu razviti slobodnije forme ponašanja.³⁴ Prema Eliasu, ove promene predstavljaju popuštanje unutar okvira postignutog standarda civilizovanog ponašanja, koji podrazumeva visok nivo automatskog uzdržavanja i preobražaja afekata, koji su tako uslovljeni da postaju čvrste navike. Reč je, dakle, o promenama unutar važećeg standarda civilizovanog ponašanja, a ne o promeni samog standarda.

Da li će liberalizacija ponašanja biti tok kojim će se oblikovati standard civilizovanog ponašanja u budućnosti, ili nas čeka neki novi oblik prinude u smislu kreiranja digitalnog društva, automatizacije i tehnizacije ponašanja (koju prate tehnička pomagala u svakodnevnom životu), upravljanja i nadziranja ponašanja (putem mikročipova, identifikacionih kartica, GPS-a, satelitskog snimanja), ili će to biti model kontrole ponašanja koju prikazuju radikalni verski pokreti, koji prate oživljene potrebe i interesovanja prema religiji uopšte, o čemu govori Piter Berger u delu *Desekularizacija sveta: oživljavanje religije i svetska politika*,³⁵ ne možemo sa sigurnošću predvideti. Standard društveno prihvatljivog ponašanja će, u svakom slučaju, biti odraz društvenih odnosa u koje stupaju pojedinci, stepena njihove međuzavisnosti i povezanosti, kao i važeće strukture društva, stepena društvene hijerarhije, odnosno jednakosti i važećeg koncepta slobode pojedinca.

³³ Elias N., *op.cit.*, str. 199.

³⁴ *Ibid.*, str. 249.

³⁵ Berger P., *Desekularizacija sveta: oživljavanje religije i svetska politika*, Mediterran publishing, Novi Sad 2008.

LITERATURA:

Publikacije i časopisi:

- Arijes F. i Dibi Ž., *Istorija privatnog života*, knjiga 5, Clio, Beograd 2005.
- Arnason H. H., *Istorija moderne umetnosti*, Jugoslavija, Beograd 1975.
- Berger P., *Desekularizacija sveta: oživljavanje religije i svet-ska politika*, Mediterran publishing, Novi Sad 2008.
- Elijas N., *Proces civilizacije, sociogenetička i psihogenetička istraživanja*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad 2001.
- From E., *Anatomija ljudske destruktivnosti*, knjiga 2, Naprijed, Zagreb 1980.
- Hopkins D., *After Modern Art 1945-2000*, OXFORD University Press 2000.
- Ignjatijef M., *Virtuelni rat*, B92, Beograd 2001.
- Kostić A., *Polni život čoveka*, Panteon, Beograd 1932.
- Petigny A., *Permissive society, America 1941-1965*, Cambridge University Press, New York 2009.
- Šnel R., *Leksikon savremene kulture: teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas*, Plato Books, Beograd 2008.
- Šuvaković M., *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1999.
- Šuvaković M., Neizvesna pitanja o umetnosti i drugom – Povratak realnom – ka subjektu: pitanja o zazornosti, *Časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku*, br. 02/05, Zenica 2005.

Novinski i internet članci:

- Device na aukciji, *Glas javnosti*, <http://www.glas-javnosti.rs>, 24. septembar 2008.
- Žižek S., *Dobro došli u svet masturbatona!*, <http://www.b92.net>, 2. jun 2008.
- Hutchinson encyclopedia online*, <http://encyclopedia.farlex.com>, 02. Februar 2010.
- Kako je pop postao porno*, <http://www.b92.net>, 17. mart 2010.
- Kosanović A., Doktor seks, *Politika*, 4. mart 2005.
- Maksović S., *Pred "gej" paradu u Stokholmu*, <http://www.b92.net>, 24. jul 2008.
- Maljković D., *Prilog kritici gej pornografije kao "liberalizirajuće tendencije" – J... konzervativno*, <http://www.b92.net>, 7. april 2005.
- Prvi erotski sajt za slepe i slabovide*, <http://www.b92.net>, 7. jul 2008.
- Spenser Tjunik u pohodu na Sidnejsku operu*, <http://www.blic.rs>, 2. mart 2010.